

УДК 343.3/7

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.2.31>

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННУ ВИРУБКУ

Чечерський В.І.,
*доктор юридичних наук, доцент,
начальник відділу
Спеціалізованої екологічної прокуратури
Офісу Генерального прокурора,
Почесний працівник прокуратури
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4269-1247>*

Чечерський В.І. Проблемні питання кримінальної відповідальності за незаконну вирубку.

В умовах збройної агресії проти України особливої гостроти набуває питання охорони довкілля.

Всесвітня метеорологічна організація заявила, що останні сім років були найтеплішими за всю історію спостережень. Кількість катаклізмів, пов'язаних із погодою, кліматом і водою за останні 50 років зростає в п'ять разів.

Важливе значення у протидії зміні клімату та збереженні придатних для людей умов життя на Землі мають ліси. Тому завдання збереження і збільшення лісистості набуває стратегічного не лише національного, але і міжнародного значення.

Одним з механізмів, покликаних захистити права людини та держави у сфері лісокористування, є їх юридичний захист, у тому числі через встановлення кримінальної відповідальності за порушення визначених правил і процедур у цій сфері.

У статті розглядається питання удосконалення правових механізмів захисту і охорони лісів, зокрема норм Кримінального кодексу України (надалі – КК України). Зазначено, що чинна редакція ст. 246 КК України не узгоджується з іншими нормами, які врегульовують правовідносини на цьому напрямку. Перш за все наведене пов'язано із динамічною зміною визначення поняття «ліс», яке міститься у Лісовому кодексі України (надалі – ЛК України).

Крім того, практика застосування норм ст. 246 КК України свідчить про істотні недоліки конструкції її диспозиції, а також невідповідність сучасним вимогам і стандартам охорони навколишнього природного середовища. Як наслідок, на практиці майже не можливо притягнути до відповідальності за перевезення, зберігання чи збут незаконно зрубаної деревини.

Зазначається про необхідність розширення об'єктів кримінально-правової охорони за посягання на які має наставати відповідальність згідно з цією статтею КК України. Зокрема обґрунтовується, що кримінальна відповідальність за незаконну вирубку дерев і чагарників не повинна обмежуватися лише лісами, захисними та іншими лісовими насадженнями.

Ураховуючи соціальне значення, як особливих об'єктів благоустрою населених пунктів, пропонується визначити кваліфікуючою ознакою у частині третій цієї статті вирубку дерев і чагарників у парках і скверах.

Також наведено причини необхідності передбачити окремою статтею кримінальну відповідальність за перевезення, зберігання, збут незаконно зрубаних дерев і чагарників, а також деревини. З урахуванням практики запропоновано відповідні законодавчі зміни.

Ключові слова: ліс, дерево, чагарники, незаконна вирубка, перевезення, зберігання, збут, шкода довкіллю, захист довкілля.

Chechersky V.I. Problem issues of criminal liability for illegal cutting.

In the context of the armed aggression against Ukraine, the issue of environmental protection becomes particularly acute.

The World Meteorological Organization has said that recent years have been the warmest on record. Over the past 50 years, there have been five times as many weather-related, climate-related, and water-related catastrophes.

Forests play an important role in combating climate change and preserving human-friendly living conditions on Earth. Therefore, the task of preserving and increasing forest cover acquires not only national, but also international strategic importance.

The article examines the issue of improving legal mechanisms for the protection and protection of forests, in particular the provisions of the Criminal Code. It is noted that the current version of Article 246 of the Criminal Code of Ukraine is not consistent with other norms that regulate legal relations in this area. First of all, this is related to the change in the definition of “forest” and “forest fund” contained in the Forest Code of Ukraine.

Additionally, the application of Article 246 of the Ukrainian Criminal Code reveals serious flaws in its design as well as a failure to adhere to contemporary environmental protection standards and regulations.

One of the consequences of this shortcoming is that in practice it is almost impossible to prosecute for the transportation or storage of illegally cut wood, since it is necessary to prove the fact of illegal cutting.

The article substantiates the need to expand the range of actions for which criminal liability should arise under this article. In particular, it is proven that criminal liability for illegal cutting of trees and shrubs should not be limited to forests, protective and other forest plantations.

Taking into account the social importance, it is proposed to establish responsibility under the third part of this article also for the felling of trees and shrubs in parks and squares, as special objects of urban improvement.

Also given are the reasons for the need to separate an additional article in the Criminal Code of responsibility for transportation, storage, sale of illegally cut trees and shrubs, as well as wood. Relevant legislative changes are proposed.

Key words: forest, tree, bushes, illegal felling, transportation, storage, sale, environmental damage, environmental protection.

Постановка наукової проблеми. В умовах збройної агресії проти України та її наслідків, обмеженості ресурсів, істотного збільшення негативних факторів впливу на довкілля, знищення флори та фауни, завдання збереження і збільшення лісистості набуває стратегічного значення, а правоохоронні органи держави вимушені долати негативне явище незаконних вирубок в умовах нових викликів.

Водночас конструкція ст. 246 КК України [1] створює істотні перешкоди для дієвого запобігання та протидії незаконній вирубці дерев і чагарників, їх подальшого перевезення, зберігання чи збуту.

Актуальність дослідження полягає у тому, що наукове вивчення існуючих проблем практики застосування кримінального законодавства за незаконне вирубування дерев і чагарників дозволить виявити недоліки його правового регулювання, удосконалити чинні норми у цій сфері з метою виконання завдань, передбачених ст. 1 КК України.

Аналіз наукових джерел. Кримінально-правова кваліфікація незаконної вирубки лісу досліджувалася науковцями та практиками, зокрема Бражником А.А., Будяченко О.М., Бурлаковим О., Дудоровим О.О., Заверюхою М.М., Заїчко О.В., Письменським Є.О. та ін. Однак, не зважаючи на досить прискіпливу увагу до цієї тематики, вона потребує подальшого перегляду та додаткового наукового осмислення в умовах реформування лісового законодавства та лісової галузі, воєнного стану, а також набуті практики застосування ст. 246 КК України.

Мета статті полягає у виявленні за результатами проведеного аналізу недоліків правового регулювання кримінальної відповідальності за ст. 246 КК України та надання пропозицій щодо її удосконалення для реалізації завдань, визначених ст. 1 цього Кодексу.

Виклад основного матеріалу. Протидія кримінальним правопорушенням у сфері лісокористування завжди була одним із пріоритетних напрямків у роботі правоохоронних органів. Щорічно майже половина з усіх облікованих кримінальних правопорушень проти довкілля, направлених до суду обвинувальних актів у цій сфері стосується фактів незаконного вирубування дерев і чагарників. Так, у 2021 році, який є більш об'єктивним для порівняння ніж 2022 рік, із зареєстрованих 5,4 тис. кримінальних правопорушень проти довкілля – 2,8 тис. обліковано за ст. 246 КК України. З направлених до суду 1,2 тис. обвинувальних актів у цій сфері, 577 – за фактами незаконної вирубки лісів. Аналогічна тенденція зберігається і в поточному році (із зареєстрованих упродовж січня-липня 2023 року 3,1 тис. кримінальних правопорушень проти довкілля – 1,5 тис. обліковано за ст. 246 КК України, з направлених до суду 754 обвинувальних актів, 358 – за ст. 246 КК України).

Проте ця статистика неповна адже стосується виключно незаконної вирубки у лісах, а якщо точніше, то дерев і чагарників на землях лісового фонду. Відтак вирубка дерев поза цим фондом, напри-

клад, у парках або скверах, алеях тощо не кваліфікується за ст. 246 КК України та не включається до вищезгаданої статистики. До того ж, такі діяння не розглядаються як кримінальні правопорушення проти довкілля, а є різновидом інших кримінальних правопорушень, передусім проти власності.

Вивчення практики застосування правоохоронними органами та судами ст. 246 КК України свідчить про наявність суттєвих проблем у правовому регулюванні кримінальної відповідальності за незаконну порубку або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу, а також широкого кола невирішених і дискусійних питань, які пов'язані перш за все із недоліками вписаної диспозиції цієї статті. Погодимось з Бражником А.А. [2; 313], який вказує на недосконалість законодавчої техніки при визначенні предмета кримінального правопорушення з урахуванням розбіжностей між назвою та змістом диспозиції частини першої цієї статті.

Понад це, динамічний розвиток законодавства у сфері охорони та збереження лісів призводить до подальшого поглиблення неузгодженості між положеннями кримінального та регулятивного законодавства.

Так, обов'язковою умовою для кваліфікації діяння за ст. 246 КК України є встановлення факту належності незаконно зрубаних дерев і чагарників до лісового фонду України. Згідно із ст. 4 ЛК України [3] (в редакції до 10.07.2022) до нього належали лісові ділянки, в тому числі захисні насадження лінійного типу, площею не менше 0,1 гектара.

Поняття лісового фонду України з набранням чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження лісів» від 20.06.2022 № 2321-IX значно розширено.

Вбачається, що законодавець дещо спробував відійти від формалізованого (юридичного) визначення лісу, який відбувався на підставі встановленої процедури та підтверджувався відповідними документами (титулами) і відніс до цієї категорії інші деревостани.

Водночас в ЛК України залишено норми, які перераховують випадки, коли дерева та чагарники не належать до складу лісового фонду України та відповідно не є предметом згаданого вище кримінального правопорушення:

- зелені насадження в межах населених пунктів (парки, сади, сквери, бульвари тощо), які не віднесені в установленому порядку до лісів;
- окремі дерева і групи дерев, чагарники на сільськогосподарських угіддях, присадибних, дачних і садових ділянках;
- самозалісені ділянки у межах населених пунктів з деревами, середній вік яких менше 30 років, та самозалісені ділянки в межах охоронних зон об'єктів енергетики, магістральних теплових мереж, магістральних трубопроводів та інших лінійних об'єктів інфраструктури.

При цьому, внаслідок різних об'єктивних та суб'єктивних причин значна кількість земель, на яких росте ліс, у тому числі, що виріс шляхом самозалісення, до цього часу не віднесена до категорії земель лісгосподарського призначення.

Не вжиття достатніх заходів, спрямованих на прийняття рішень про передачу земель лісового фонду, у тому числі і самозаліснених, у постійне користування державним лісгосподарським підприємствам, виготовлення документації із землеустрою на вказані землі, формування та їх облік у системі державного земельного й відповідно лісового кадастру, а також вчинення інших дій з визначення юридичного статусу певних деревостанів за чіткими і зрозумілими критеріями, призводить до невизначеності статусу лісу, дерев і чагарників на таких ділянках, відтак у подальшому унеможлиблює надання правоохоронними органами кримінально-правової оцінки діянням осіб з вирубки дерев на них, перевезення, зберігання, збуту чи незаконного вибуття їх з державної або комунальної власності.

У зв'язку з цим підтримуємо позицію Заїчко О.В. [4; 41], Іванової Н.Г. [5; 8] та інших науковців про необхідність кардинально змінити (розширити) об'єкт кримінально-правової охорони за статтею 246 КК України.

Разом з тим вважаємо, що він має включати у себе коло суспільних відносин, пов'язаних із використанням, охороною та відтворенням дерев і чагарників незалежно від місця їх зростання, не обмежуючись незаконними вирубками лише у лісах, як це вписано у чинній редакції статті.

Адже за діючого регулювання виникає парадоксальна ситуація, коли кваліфікація кримінальної відповідальності за цією статтею залежить не від факту незаконного вирубування, знищення чи пошкодження дерев або чагарників, чим довкіллю, як родовому об'єкту, заподіюється істотна шкода, а від місця, де їх зрубано. Як зазначено у п. 9 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2012 № 17: «порубка дерев і чагарників на територіях, не віднесених до лісового фонду, не тягне

відповідальності за ст. 246 КК України» [6]. Тож навіть незаконне вирубування декількох десятків чи сотень дерев у парках, скверах, бульварах чи алеях, чим заподіюється істотна шкода навколишньому природному середовищу, а сам факт протиправної рубки створює неабиякий негативний резонанс у суспільстві і сприймається ним як посягання на екологію, законодавчо не розцінюється як кримінальне правопорушення проти довкілля.

На практиці досить складно пояснити проактивній екогромадськості чому вирубка дерев з однієї сторони узбіччя дороги кваліфікується як злочин проти довкілля (так як це землі лісового фонду), а з іншої – як кримінальне правопорушення проти власності (оскільки це землі парку у населеному пункті).

Зрозуміло, що у багатьох випадках вчинення кримінального правопорушення посягає одразу на декілька видів охоронюваних правовідносин, у тому числі, як це має місце у статті 246 КК України: на власність (адже дерева та чагарники, як правило комусь належать чи за кимось закріплені) та довкілля (завдається пряма шкода навколишньому природному середовищу).

Однак визначальним у цьому разі все ж є заподіяння шкоди довкіллю, а отже кримінальні правопорушення пов'язані із будь-якою незаконною вирубкою повинні включатися до Розділу VIII КК України, який охоплений єдиним родовим об'єктом.

У цьому контексті зауважимо, що цей шлях обрало багато країн, у тому числі тих, які мали спільну соціалістичну спадщину (Азербайджан, Білорусія, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Польща, Словаччина, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан тощо). У кримінальних кодексах деяких з них кримінальну відповідальність за вирубку дерев і чагарників у лісах та на землях, які не входять до земель лісового фонду, не розмежовано, у інших – передбачено як окремі екологічні злочини або ж як кваліфікуючу ознаку.

Наприклад, частиною 1 ст. 340 КК Республіки Казахстан «Незаконна вирубка, знищення чи пошкодження дерев та чагарників» передбачено відповідальність за незаконну вирубку, знищення або пошкодження дерев та чагарників, що не входять до лісового фонду та заборонені до вирубки, крім дерев та чагарників на присадибних, дачних та садових ділянках, а також знищення або пошкодження лісових культур, сіянців або саджанців у лісових розсадниках та на плантаціях, а також молодняків природного походження, підросту, або самосів на площах, призначених для відтворення лісів та лісорозведення, із заподіянням значної шкоди. Частиною 2 цієї статті встановлено кримінальну відповідальність вже за незаконну вирубку, знищення або пошкодження дерев та чагарників, що входять до лісового фонду, із заподіянням значної шкоди [7].

З урахуванням наведеного пропонуємо назву статті ст. 246 КК України викласти у наступній редакції: «Незаконне вирубування, а також пошкодження, знищення дерев чи чагарників», а частину першу, відповідно, в такій редакції: «Незаконне вирубування, а також пошкодження, знищення дерев чи чагарників, що заподіяло істотну шкоду». При цьому у відповідності до ст. 105 ЛК України буде приведено і понятійний апарат об'єктивної сторони кримінального правопорушення. Мова йде про встановлення відповідальності не за незаконну порубку (як це зазначено у ст. 246 КК України), а незаконне вирубування дерев і чагарників. Крім того, додаються такі види незаконних діянь, як пошкодження та знищення дерев і чагарників, про які у чинній редакції взагалі не згадується. Погоджуємося з Бражником А.А. [2; 315], що впровадження таких новел дасть змогу врахувати всі способи незаконного руйнівного впливу, які призвели до загибелі чи істотного пошкодження дерев або чагарників, у тому числі врахувати випадки коли їх не було вилучено із середовища існування.

По-друге, зважаючи на неабияку важливість та соціальну роль парків і скверів для громад і населення незаконну вирубку на їх території доцільно прирівняти до незаконної вирубки на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду, шляхом внесення відповідних змін до ч. 3 ст. 246 КК України.

По-третє, вивчення практики застосування ст. 246 КК України у частині притягнення до кримінальної відповідальності за перевезення, зберігання, збут незаконно зрубаних дерев або чагарників показало недосконалість конструкції диспозиції статті у цій частині.

Метою прийняття законопроекту від 06.12.2016 № 5495, яким внесено відповідні зміни до КК України, було забезпечення збереження лісового фонду країни шляхом обмеження внутрішнього споживання необроблених лісоматеріалів і посилення адміністративної та кримінальної відповідальності за незаконну вирубку лісу та подальший його експорт поза митним контролем (контрабанду). Тобто головний акцент спрямовувався на недопущення незаконної вирубки, а також криміналізації обігу незаконно зрубаного деревини, передусім недопущення її реалізації за кордон.

Однак на практиці правоохоронним органам необхідно доводити той факт, що: 1) дерева або чагарники зрубано незаконно; 2) їх зрубано в лісі. Таким чином, для притягнення до кримінальної відповідальності орган досудового розслідування, прокурор фактично повинні встановити місце незаконної рубки.

Більше того, неможливо визначити розмір шкоди, яку безпосередньо спричинило незаконне перевезення, зберігання чи збут незаконно зрубаних дерев або чагарників, як цього вимагає ст. 246 КК України, оскільки вищенаведені дії самі по собі (наприклад, перевезення) не заподіюють шкоди довіллю та не перебувають у причинно-наслідковому зв'язку з їх незаконною вирубкою.

Крім того, через відсутність даних про місце рубки складно обрахувати суму шкоди, так як такси для її обчислення залежать від місця, де вчинено незаконну вирубку: у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду; на землях лісового фонду поза цими об'єктами; у межах міст та інших населених пунктів тощо.

Як наслідок, приписи закону в цій частині застосовуються лише в поодиноких випадках, як правило, коли правопорушників затримано безпосередньо на місці чи біля місця незаконної вирубки. Обвинувальні акти до суду за фактами вчинення виключно однієї з дій об'єктивної сторони (за перевезення, зберігання або збут незаконно зрубаної деревини) майже не направлялися. Так, за результатами вивчення прокурорської практики з цих питань за 2021-2022 роки виявлено лише декілька таких проваджень, які, як правило, закінчилися укладенням угод.

Зважаючи на викладене пропонуємо передбачити відповідальність за перевезення, зберігання або збут дерев і чагарників, деревини про які відсутні відомості щодо законності їх походження в окремій статті КК України. Позитивним прикладом такого нормотворчого підходу є ст. 240-1 КК України.

Для цього доповнити КК України статтею 246¹ та встановити кримінальну відповідальність за перевезення, зберігання, збут дерев, чагарників або деревини, законність походження яких не підтверджується, вчинене у значному розмірі. Таким чином предметом злочину будуть дерева, чагарники або деревина, які не мають законного походження.

Зазначені вище пропозиції знайшли своє відображення у законопроекті від 01.09.2023 № 9665 «Про внесення змін та доповнень до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо вдосконалення відповідальності за правопорушення у сфері лісокористування та протидії незаконному обігу деревини», який розроблено за участі Спеціалізованої екологічної прокуратури Офісу Генерального прокурора.

Висновки. Чинна редакція ст. 246 КК України не відповідає сучасним вимогам і стандартам з охорони навколишнього природного середовища та не узгоджується з регулятивним законодавством.

Внаслідок недосконалості диспозиції цієї статті кримінальна відповідальність за перевезення, зберігання або збут незаконно зрубаної деревини на практиці майже унеможливлена.

Дієва протидія незаконним вирубкам можлива у разі одночасного удосконалення диспозиції ст. 246 КК України та внесення змін до регулятивного законодавства, що потребує узгодження підходів та позицій уповноважених державних органів.

Реальним кроком для покращення правових механізмів охорони та збереження лісів, іншої деревної рослинності є прийняття законопроекту від 01.09.2023 № 9665 «Про внесення змін та доповнень до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо вдосконалення відповідальності за правопорушення у сфері лісокористування та протидії незаконному обігу деревини».

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 05.08.2023).
2. Бражник А.А. Незаконна порубка або незаконне перевезення, збут лісу: значення для кваліфікації окремих об'єктивних ознак. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 7. С. 312–317.
3. Лісовий кодекс України : Закон України від 21.01.1994 № 3852-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text> (дата звернення: 05.08.2023).
4. Заїчко О.В. Запобігання незаконній порубці або незаконному перевезенню, зберіганню, збуту лісу: монографія. Харків: Видавництво «Право» НАПН України та Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, 2019. С. 190.

5. Іванова Н.Г. Запобігання злочинним посяганням на рослинний світ (за матеріалами Донецького регіону України): автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2011. С. 18.
6. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 № 17. Вісник Верховного Суду України. 2005. № 1. С. 9–12.
7. Уголовный кодекс Республики Казахстан : Закон Республики Казахстан від 03.07.2014 № 226-V. URL: [https://online.zakon.kz/Document/?doc_id= 31575252&doc_id2=31575252#pos=121;-98&pos2=1475;-98](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252&doc_id2=31575252#pos=121;-98&pos2=1475;-98) (дата звернення: 12.07.2023).